

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра практичної психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему

«Формування сприятливого психологічного клімату в групі молодших
підлітків»
(тема кваліфікаційної роботи)

Виконав: студент 4 курсу,
групи ЗМП-Пс21
спеціальності: 053 Психологія
(код і найменування спеціальності)

_____ / Світлана ТИМОЩУК
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник _____ / Андрій ЛОМАКІН
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент _____ / Вероніка БАКАТАНОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»
В.о. завідувачка кафедри _____ / Наталія КУЧЕРЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Секретар ЕК _____ / Маргарита МИХАЛЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра практичної психології
Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Практична психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедри

_____ **Н.С. КУЧЕРЕНКО**
(підпис) (ініціали, прізвище)

« ____ » _____ 2025р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ**

_____ **ТИМОЩУК Світлані Володимирівні**

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи «Формування сприятливого психологічного клімату в групі молодших підлітків»

керівник роботи Ломакін А.О., к.т.н., доц.,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від “10” квітня 2025 року №4801-5/923

2. Строк подання студентом роботи “28” травня 2025 року

3. Перелік питань, які потрібно розробити:

3.1. Проаналізувати теоретичні підходи до поняття психологічного клімату та його впливу на розвиток особистості підлітка.

3.2. Визначити психологічні особливості молодшого підліткового віку в контексті міжособистісних стосунків у групі.

3.3. Провести емпіричне дослідження рівня психологічного клімату в групі молодших підлітків та виявити чинники, що впливають на його формування.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1.	Робота з літературними джерелами, складання бібліографії з теми, написання теоретичної частини роботи.
2.	Підбір психодіагностичних методик та проведення дослідження.
3.	Математико-статистична обробка даних дослідження. Опис експериментальних даних дослідження.
4.	Оформлення висновків та рекомендацій.

5.	Підготовка та подання дипломної роботи до захисту (здача дипломної роботи керівникові на перевірку; виправлення зроблених зауважень; отримання відгуку та рецензії; підготовка виступу).

5. Дата видачі завдання “11” квітня 2025 року

Студент

(підпис)

_____ С.В. Тимошук

(ініціали, прізвище)

Керівник роботи

(підпис)

_____ А.О. Ломакін

(ініціали, прізвище)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота містить: 50 сторінок, 3 таблиці, 3 рисунка, 15 використаних літературних джерел.

Об'єкт дослідження: психологічний клімат у групі молодших підлітків.

Предмет дослідження: процес формування сприятливого психологічного клімату в групі молодших підлітків.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості формування сприятливого психологічного клімату в групі молодших підлітків.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до поняття психологічного клімату та його впливу на розвиток особистості підлітка.

2. Визначити психологічні особливості молодшого підліткового віку в контексті міжособистісних стосунків у групі.

3. Провести емпіричне дослідження рівня психологічного клімату в групі молодших підлітків та виявити чинники, що впливають на його формування.

Ключові слова: психологічний клімат, молодші підлітки, групова взаємодія, комунікація, агресивна поведінка, конфліктність, соціальна адаптація.

ABSTRACT

The diploma thesis contains: 50 pages, 3 tables, 3 figures, 15 references.

Object of study: psychological climate in a group of early adolescents.

Subject of study: the process of forming a favorable psychological climate in a group of early adolescents.

Research aim: to theoretically substantiate and empirically investigate the features of forming a favorable psychological climate in a group of early adolescents.

Research tasks:

1. To analyze theoretical approaches to the concept of psychological climate and its impact on the personality development of adolescents.
2. To identify the psychological characteristics of early adolescence in the context of interpersonal relationships within the group.
3. To conduct an empirical study of the level of psychological climate in a group of early adolescents and to identify factors influencing its formation.

Keywords: psychological climate, early adolescents, group interaction, communication, aggressive behavior, conflict, social adaptation.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1	9
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В КОЛЕКТИВІ	9
1.1. Поняття психологічного клімату в групі: сутність, структура та функції .	9
1.2. Особливості соціально-психологічного розвитку молодших підлітків ...	17
1.3. Чинники, що впливають на формування психологічного клімату в підлітковому середовищі.....	21
1.4. Психолого-педагогічні умови формування сприятливого психологічного клімату в дитячому колективі	27
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	33
РОЗДІЛ 2	35
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ У ПІДЛІТКОВОМУ КОЛЕКТИВІ	35
2.1. Методологічна схема побудови дослідження	35
2.2. Емпіричне дослідження особливостей психологічного клімату у групі молодших підлітків	38
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	45
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСАНИХ ДЖЕРЕЛ	49

ВСТУП

Актуальність дослідження.

Сучасні соціальні зміни, зростання рівня інформаційного навантаження та нестабільність зовнішнього середовища значною мірою впливають на психологічний стан дітей, особливо молодших підлітків. Саме в цьому віковому періоді особистість активно формується, закладаються основи самооцінки, самосприйняття, розвиваються навички взаємодії з оточенням. Усе це відбувається здебільшого в умовах групової діяльності — в класному колективі, гуртках, спортивних секціях тощо. Сприятливий психологічний клімат у таких групах є важливим чинником розвитку особистості молодшого підлітка. Він сприяє формуванню емоційного комфорту, взаємоповаги, підтримки та конструктивної взаємодії між дітьми, а також впливає на успішність навчання, соціалізацію й психоемоційну стабільність.

Натомість напружені стосунки, конфлікти, відчуження або домінування агресивних моделей поведінки в групі можуть призвести до зниження самооцінки, розвитку тривожності, дезадаптації та інших психологічних труднощів.

З огляду на це, питання формування сприятливого психологічного клімату в групі молодших підлітків набуває особливої актуальності для практичної психології, педагогіки та соціальної роботи. Дослідження цієї теми дозволяє визначити ефективні засоби впливу на міжособистісні стосунки в дитячих колективах, а також сприяти гармонійному розвитку особистості в умовах сучасного освітнього середовища.

Об'єкт дослідження: психологічний клімат у групі молодших підлітків.

Предмет дослідження: процес формування сприятливого психологічного клімату в групі молодших підлітків.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості формування сприятливого психологічного клімату в групі молодших підлітків.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до поняття психологічного клімату та його впливу на розвиток особистості підлітка.
2. Визначити психологічні особливості молодшого підліткового віку в контексті міжособистісних стосунків у групі.
3. Провести емпіричне дослідження рівня психологічного клімату в групі молодших підлітків та виявити чинники, що впливають на його формування.

Методи дослідження:

1. Теоретичні методи (аналіз і узагальнення наукової літератури з психології розвитку, педагогічної психології, соціальної психології та вікової психології);
2. Емпіричні методи:
 - 2.1) методика Басса–Даркі — для виявлення типових форм агресивної поведінки у молодших підлітків, що впливають на психологічний клімат у групі;
 - 2.2) соціометрична методика Дж. Морено — для дослідження міжособистісних стосунків, структури взаємодії в групі та визначення її згуртованості;
 - 2.3) спостереження — для фіксації особливостей поведінки, емоційного стану та комунікативної взаємодії учасників групи в природному середовищі.
3. Методи математичної статистики.

Гіпотеза дослідження: припускається, що сприятливий психологічний клімат у групі молодших підлітків формується за умови низького рівня агресивності та наявності позитивних міжособистісних стосунків, зокрема емоційної підтримки, взаємоповаги та згуртованості учасників групи.

Характеристика вибірки: 30 підлітків — 20 дівчат, 10 хлопців, вік 10-13 років.

Характеристика роботи: вступ, 2 розділи, висновки, 3 рисунки, 3 таблиці. Загальний обсяг роботи 50 сторінок машинописного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В КОЛЕКТИВІ

1.1. Поняття психологічного клімату в групі: сутність, структура та функції

Психологічний клімат у групі є однією з ключових категорій соціальної та педагогічної психології, що відображає якість міжособистісних стосунків, емоційний фон та загальну атмосферу взаємодії між її учасниками. Він безпосередньо впливає на психологічний стан, поведінку та ефективність діяльності кожного члена колективу, а також на рівень згуртованості та мотивації групи в цілому.

Вивчення сутності, структури та функцій психологічного клімату в групі є важливим для розуміння механізмів формування сприятливих умов для розвитку особистості, особливо в контексті дитячих та підліткових колективів. Сприятливий клімат створює основу для конструктивної взаємодії, розвитку довіри, підтримки та співробітництва, що є необхідними умовами для соціалізації і психоемоційного благополуччя молодших підлітків.

Поняття «психологічний клімат» виникло на стику соціальної, педагогічної та організаційної психології і почало активно розвиватися в середині ХХ століття. Воно з'явилося як спроба описати загальну атмосферу взаємодії в групах та організаціях, що впливає на поведінку, мотивацію і емоційний стан їх учасників. Перші наукові дослідження психологічного клімату пов'язані з роботами К. Левіна, який розглядав групову динаміку і підкреслював важливість «полів сил», які формують внутрішнє середовище колективу. Левін показав, що середовище групи суттєво впливає на індивідуальну поведінку, створюючи певний психологічний контекст [1].

У подальшому розвиток поняття тривав у працях зарубіжних і вітчизняних психологів, які акцентували увагу на емоційному тоні взаємин у групі, стосунках

довіри і підтримки, а також на структурних компонентах клімату — таких як норми, цінності, правила поведінки. Психологічний клімат став розглядатися як багатовимірна система, що охоплює як суб'єктивні переживання членів групи, так і об'єктивні характеристики взаємодії між ними. Завдяки цьому поняттю вдалося краще зрозуміти механізми формування позитивної або негативної атмосфери в колективі, що безпосередньо впливає на ефективність групової діяльності та розвиток особистості її учасників.

Поняття «психологічний клімат» активно досліджується вітчизняними та європейськими психологами, які підходять до його визначення з різних наукових позицій. Незважаючи на певні відмінності у формулюваннях, усі вони акцентують увагу на сутності клімату як психологічної атмосфери в групі, що формується на основі міжособистісних відносин, емоційного фону та якості взаємодії учасників. К. Левін, один із класиків європейської психології, розглядав психологічний клімат як цілісне психологічне поле, що впливає на поведінку і мотивацію членів групи. Його концепція полів сил підкреслює важливість групового середовища для формування індивідуальних та колективних реакцій. Г. Рот, німецький дослідник, наголошував на емоційному тонусі групи, визначаючи психологічний клімат як сукупність емоційних переживань, що характеризують внутрішню атмосферу колективу. Він звертав увагу на такі складові, як довіра, підтримка та безпека, які є фундаментальними для сприятливого клімату.

В українській психології значний внесок у дослідження психологічного клімату зробили В. Я. Зінченко, який вивчав вплив соціально-психологічних факторів на розвиток особистості в колективі, та О. Г. Москаленко, що розглядав клімат як сукупність психологічних умов, які сприяють або гальмують ефективну взаємодію та розвиток групи. Їхні роботи підкреслюють важливість міжособистісної підтримки, норм і правил, які регулюють поведінку в групі. Порівняльний аналіз визначень свідчить, що психологічний клімат є багатовимірним феноменом, який включає:

- емоційний фон, що відображає рівень безпеки, довіри та підтримки;

- суб'єктивне сприйняття якості взаємин кожним членом групи;
- соціальні норми та цінності, що формують поведінкові стандарти;
- ступінь згуртованості та рівень конфліктності.

Таким чином, психологічний клімат виступає як інтегральна характеристика групи, що поєднує як об'єктивні аспекти організації взаємодії, так і суб'єктивний досвід її учасників. Його динамічність залежить від внутрішніх процесів, лідерства і зовнішніх впливів, що визначає ефективність діяльності та психологічне благополуччя колективу.

Психологічний клімат у навчальному колективі є одним із ключових чинників, що впливає на ефективність взаємодії між його учасниками, розвиток мотивації та формування сприятливого середовища для навчання й розвитку особистості. Вивчення типів психологічного клімату дозволяє систематизувати різноманітні прояви міжособистісних відносин і визначити рівень емоційного комфорту, безпеки та продуктивності в групі. У науковій літературі існує кілька підходів до класифікації психологічного клімату, які можна умовно об'єднати за різними критеріями. Розглянемо основні з них.

1. Класифікація за емоційним забарвленням (умовна класифікація)

Цей підхід широко використовується у шкільній психології завдяки своїй простоті та наочності. Відповідно до неї, психологічний клімат поділяється на три типи:

- Сприятливий психологічний клімат характеризується домінуванням довіри, підтримки, прийняття, а також позитивного ставлення між учасниками колективу. У такій атмосфері люди почуваються захищено і комфортно, що сприяє ефективній взаємодії.

- Нейтральний (індиферентний) клімат відзначається відсутністю відкритих конфліктів, проте рівень згуртованості слабкий, переважає формальне, «офіційне» спілкування без глибокого емоційного залучення.

- Несприятливий клімат притаманний частим конфліктам, конкуренції між учасниками, ізоляції окремих членів групи, а також загальній атмосфері напруги або ворожості.

2. Класифікація за типами взаємин у колективі (за А. Петровським)

Петровський виділяє типи психологічного клімату залежно від домінуючої моделі взаємин у колективі:

- Кооперативний тип базується на співпраці, взаємній підтримці та командній роботі, що забезпечує високий рівень згуртованості.
- Конкурентний тип вирізняється суперництвом, порівняннями та прагненням до особистих досягнень за рахунок інших.
- Індивідуалістичний тип характеризується переважно самотійною роботою учасників, слабкою комунікацією та низькою згуртованістю.
- Конфліктний тип відзначається частими протистояннями, антагонізмами, неефективною взаємодією і напруженою атмосферою.

3. Класифікація за рівнем соціально-психологічної безпеки (за О.С. Мельник)

Цей підхід акцентує увагу на відчутті безпеки учасників групи:

- Безпечний клімат забезпечує відкритість, толерантність і підтримку, учасники не бояться висловлювати власну думку.
- Небезпечний клімат характеризується стриманістю, страхом бути висміяним або відкинутим, наявністю тиску чи агресії.
- Маніпулятивний клімат на перший погляд здається згуртованим, але всередині існує прихована конкуренція або домінування лідера.

4. Класифікація за спрямованістю групової активності (за Л. Орбаном)

Даний критерій базується на рівні активності та мотивації групи:

- Продуктивний клімат відзначається високою згуртованістю, мотивацією та орієнтацією на результат.
- Пасивний клімат притаманна байдужість, мінімальна активність і відсутність ентузіазму.
- Деструктивний клімат супроводжується опором завданням, негативним ставленням до лідера або між учасниками.

У практиці найбільш поширеним є поділ психологічного клімату на сприятливий, нейтральний і несприятливий. Проте для глибшого аналізу та

більш структурованої оцінки психологічного клімату в наукових дослідженнях доцільно застосовувати одну з детальніших класифікацій, що дозволяє врахувати різноманітність форм взаємовідносин, рівень безпеки та активності групи.

Психологічний клімат у групі є багатограним феноменом, що відображає якість внутрішньогрупових взаємодій і має кілька ключових характеристик, які формують загальну атмосферу колективу. До основних характеристик належать емоційна атмосфера, згуртованість, комфортність, а також рівень довіри, підтримки і взаєморозуміння.

Емоційна атмосфера — це загальний емоційний тон, який панує в групі, що включає позитивні або негативні емоції, які переживають її члени. Позитивна емоційна атмосфера створює умови для відкритої комунікації, взаємної підтримки та сприяє емоційному благополуччю учасників. Негативна атмосфера, навпаки, може викликати напругу, тривожність і конфлікти.

Згуртованість — це ступінь єдності та солідарності членів групи, що проявляється у бажанні підтримувати спільні цілі, допомагати одне одному і підтримувати позитивні стосунки. Висока згуртованість сприяє формуванню відчуття приналежності, що важливо для психологічного комфорту і мотивації до спільної діяльності. Комфортність у психологічному кліматі означає створення умов, за яких учасники групи відчувають себе психологічно безпечно, вільно висловлюють свої думки та емоції, а також отримують підтримку від інших. Це включає відсутність страху бути осудженим чи відкинутим, що дозволяє ефективно працювати і розвиватися як особистості.

Додатково до вищезазначених характеристик, важливим є рівень довіри між членами групи, що є основою відкритості і чесності у взаєминах, а також ступінь взаєморозуміння, що забезпечує ефективне спілкування і взаємодію [10].

Таким чином, позитивний психологічний клімат формується завдяки поєднанню сприятливої емоційної атмосфери, високої згуртованості, комфортності спілкування, довіри і взаємної підтримки. Ці характеристики взаємопов'язані і взаємодіють, створюючи умови для продуктивної діяльності групи та розвитку особистості кожного її учасника.

Психологічний клімат у групі має складну структуру, що включає кілька взаємопов'язаних компонентів — когнітивний, емоційний та поведінковий. Кожен із них відіграє важливу роль у формуванні загальної атмосфери та якості міжособистісних взаємин у колективі.

Когнітивний компонент пов'язаний із уявленнями, переконаннями та ставленнями членів групи щодо себе, інших учасників і самої групи. Він включає суб'єктивне сприйняття соціальних норм, цінностей, ролей та очікувань, які визначають поведінкові орієнтири в колективі. Цей компонент формує базу для розуміння того, що прийнятно або непринятно в груповій взаємодії.

Емоційний компонент відображає загальний емоційний фон у групі, який включає почуття довіри, підтримки, безпеки або, навпаки, тривожності та напруги. Емоції визначають якість міжособистісних зв'язків і впливають на мотивацію до спільної діяльності. Позитивний емоційний клімат сприяє згуртованості та психологічному комфорту членів групи.

Поведінковий компонент охоплює фактичні дії, взаємодії та комунікативні практики учасників групи, що є проявом когнітивних і емоційних процесів. Він включає способи спілкування, рівень співпраці, прояви підтримки чи конфліктів, а також поведінкові норми, які підтримують або підривають психологічний клімат [2].

Інтеграція цих компонентів створює цілісну систему, що визначає особливості групової атмосфери. Збалансованість когнітивного, емоційного та поведінкового аспектів є запорукою формування сприятливого психологічного клімату, який забезпечує ефективну діяльність та розвиток особистості у колективі.

Психологічний клімат у групі виконує низку ключових функцій, які забезпечують не лише підтримання міжособистісних взаємин, але й ефективність діяльності колективу в цілому. Серед основних функцій виділяють соціальну, регулятивну, інтеграційну та мотиваційну, кожна з яких має своє значення та роль у формуванні сприятливого психологічного середовища.

Соціальна функція полягає у створенні та підтриманні взаємозв'язків між членами групи, що ґрунтуються на довірі, повазі та взаємній підтримці. Ця функція сприяє соціалізації особистості, адаптації до групових норм і формуванню позитивних міжособистісних стосунків. Вона забезпечує емоційний комфорт і безпеку, необхідні для відкритої комунікації, що є запорукою стабільності колективу. За словами українського психолога В. Зінченка, соціальна функція психологічного клімату є основою для встановлення ефективної міжособистісної взаємодії, що дозволяє уникати ізоляції окремих членів та знижує ризик соціальної дезадаптації.

Регулятивна функція забезпечує формування та підтримку системи норм, правил і стандартів поведінки, які регулюють взаємодію у групі. Через цю функцію психологічний клімат визначає, які форми поведінки є прийнятними, а які – ні, сприяючи гармонізації колективної діяльності. Регулятивна функція також допомагає попереджувати конфлікти і спрямовувати поведінку членів групи у конструктивне русло. Як наголошує О. Москаленко, чітке усвідомлення норм і правил групи сприяє стабілізації клімату і створює передумови для ефективного вирішення проблем.

Інтеграційна функція відповідає за згуртування членів групи, формування почуття єдності та приналежності. Вона забезпечує внутрішню цілісність колективу, підтримуючи розвиток спільної ідентичності, що є важливим фактором для підвищення ефективності спільної діяльності. Інтеграція сприяє подоланню внутрішніх бар'єрів і розбіжностей, що забезпечує спільний рух до досягнення цілей. Цей аспект підкреслюється у працях європейських дослідників, таких як Г. Рот, який вказує на роль емоційного зв'язку як основи соціальної інтеграції.

Мотиваційна функція полягає у стимулюванні активності членів групи, формуванні внутрішньої готовності до досягнення спільних цілей. Психологічний клімат, що відповідає мотиваційній функції, активізує внутрішні ресурси особистості, підвищує рівень залученості і відповідальності. Мотиваційна функція забезпечує посилення інтересу до групової діяльності, що

сприяє не лише продуктивності, а й особистісному розвитку. За словами В. Зінченка, сприятливий психологічний клімат виступає потужним стимулом для формування соціальної активності і самореалізації.

Таким чином, функції психологічного клімату в групі є взаємопов'язаними і комплексно впливають на становлення сприятливого середовища, яке забезпечує психологічний комфорт, соціальну згуртованість і ефективність колективної діяльності. Ці функції формують основу для розвитку гармонійних міжособистісних відносин і створення умов для повноцінної самореалізації кожного учасника групи.

Психологічний клімат у групі може проявлятися у різних видах та типах, які визначають якість взаємин між її членами та загальний емоційний фон. У науковій літературі найчастіше виділяють три основні типи психологічного клімату: сприятливий, нейтральний і несприятливий, кожен із яких має свої характерні ознаки та вплив на функціонування колективу.

Сприятливий психологічний клімат характеризується високим рівнем довіри, підтримки, взаєморозуміння і згуртованості між членами групи. У такому кліматі панує атмосфера емоційного комфорту, де кожен відчуває себе почутим і прийнятим. Комунікація відкрита і конструктивна, конфлікти вирішуються шляхом діалогу і взаємних поступок. Цей тип клімату стимулює активну участь у спільній діяльності, підвищує мотивацію та сприяє особистісному розвитку. Як зазначає український психолог В. Зінченко, сприятливий клімат є фундаментом для ефективної соціалізації та самореалізації особистості у групі.

Нейтральний психологічний клімат характеризується відсутністю яскраво виражених позитивних або негативних емоційних тонів. У такому середовищі взаємодія між учасниками відбувається формально, без глибоких емоційних переживань. Комунікація обмежена, переважають утримання від активної взаємодії або емоційної відкритості. Хоча в такій групі конфлікти виникають рідше, відсутність емоційної близькості і підтримки може негативно впливати на згуртованість та мотивацію. Європейські дослідники, зокрема Г. Рот,

підкреслюють, що нейтральний клімат часто є проміжним етапом, який може перерости як у сприятливий, так і в несприятливий тип.

Несприятливий психологічний клімат характеризується високим рівнем напруги, конфліктності, недовіри та емоційного дискомфорту. У такій групі панують ворожість, суперечності, часто виникають відкриті або приховані конфлікти, що підривають стабільність колективу. Комунікація є фрагментованою або агресивною, учасники можуть відчувати страх, тривогу або ізоляцію. Несприятливий клімат негативно впливає на продуктивність роботи, мотивацію та психологічне здоров'я членів групи. В. Зінченко наголошує, що подолання такого клімату вимагає цілеспрямованої роботи над розвитком довіри, співпраці та емоційної підтримки [4].

Таким чином, типи психологічного клімату визначають якість соціальних і емоційних процесів у групі, формуючи передумови для її ефективного функціонування або, навпаки, дезорганізації. Розуміння цих типів є важливим для психологів і керівників, які прагнуть створити сприятливі умови для розвитку колективу та його учасників.

1.2. Особливості соціально-психологічного розвитку молодших підлітків

Соціально-психологічний розвиток молодших підлітків є важливим і складним етапом формування особистості, що характеризується значними змінами у сфері міжособистісних відносин, самосприйняття та соціальної адаптації. Молодший підлітковий вік, який охоплює період приблизно від 10 до 13 років, є критичним для становлення соціальної ідентичності, розвитку емоційної сфери та формування ціннісних орієнтацій. У цей час дитина активно вивчає соціальні ролі, здобуває новий досвід комунікації з однолітками та дорослими, що значною мірою впливає на її психологічний клімат у різних соціальних групах. З огляду на особливості цього вікового періоду, дослідження соціально-психологічного розвитку молодших підлітків є актуальним для

розуміння механізмів формування здорових міжособистісних відносин і сприятливого психологічного середовища, що має безпосередній вплив на їхню адаптацію, навчання та загальний розвиток особистості.

Вікова категорія «молодші підлітки» охоплює період приблизно від 10 до 13 років і є перехідною ланкою між дитинством і підлітковим віком. Цей етап розвитку характеризується значними фізіологічними, психологічними та соціальними змінами, що формують основу для подальшого становлення особистості. Фізіологічно молодший підлітковий вік супроводжується активним ростом, початком статевого дозрівання, що впливає на емоційний стан та поведінкові реакції. Психологічно цей період відзначається посиленням рефлексивних процесів, формуванням абстрактного мислення, зростанням потреби у самоствердженні та пошуку власної ідентичності. Соціальна сфера молодших підлітків зазнає суттєвих трансформацій: змінюються взаємини з батьками, посилюється роль однолітків, формується розуміння соціальних норм і правил.

Згідно з дослідженнями українських і європейських психологів, таких як О. Москаленко і Г. Рот, у цей віковий період молодші підлітки починають усвідомлювати свою належність до різних соціальних груп, що супроводжується зростанням потреби в емоційній підтримці та прийнятті. Особливістю цього віку є також нестійкість емоційного стану, підвищена чутливість до оцінки з боку оточення, що робить важливим створення сприятливого психологічного клімату в групі [5].

Таким чином, молодший підлітковий вік виступає ключовим періодом соціально-психологічного розвитку, що визначає подальші шляхи формування особистості та її адаптацію в соціальному середовищі.

Молодший підлітковий вік характеризується низкою закономірностей психічного розвитку, що відображають перехід від дитячої до підліткової психології. У цей період відбувається формування нових психічних структур і процесів, які лежать в основі становлення особистості та соціальної адаптації.

По-перше, значно зростає рівень розвитку когнітивних процесів. Відбувається активізація абстрактного, логічного мислення, розширюються можливості для аналізу, узагальнення та планування. Це сприяє формуванню у молодших підлітків більш усвідомленого ставлення до себе та оточуючого світу. По-друге, у цей період відзначається посилення емоційної сфери. Молодші підлітки стають більш чутливими до зовнішніх впливів, їх емоційні реакції набувають більшої інтенсивності та мінливості. Зростає значення емоційних переживань, особливо у взаємодії з однолітками, що робить важливим підтримання стабільного психологічного клімату. По-третє, формується самосвідомість і починають закладатися основи самооцінки. Молодші підлітки активно порівнюють себе з іншими, шукають підтвердження власної цінності, що впливає на їхню мотивацію та поведінку. Це сприяє розвитку внутрішньої рефлексії та самоконтролю. По-четверте, у цей період відбуваються значні зміни у соціальній сфері: посилюється потреба у спілкуванні з однолітками, зростає вплив групи, а також з'являються нові вимоги до адаптації у соціальному середовищі. Молодші підлітки починають усвідомлювати роль соціальних норм і правил, що регулюють їхню поведінку.

Таким чином, закономірності психічного розвитку молодших підлітків визначають особливості їхнього світогляду, емоційного стану та соціальної поведінки, формуючи базу для подальшого дорослішання і соціалізації. Розуміння цих закономірностей є важливим для створення сприятливих умов розвитку в освітньому та соціальному середовищах.

Пізнавальні процеси, зокрема мислення, пам'ять та увага, є ключовими аспектами психічного розвитку молодших підлітків і відіграють важливу роль у формуванні їхньої навчальної діяльності та соціальної адаптації. У віці 10–13 років ці процеси зазнають значних якісних змін, що сприяє становленню більш складних форм пізнання. Мислення молодших підлітків стає більш логічним, абстрактним і систематизованим. Зростає здатність аналізувати інформацію, узагальнювати, планувати дії та передбачати наслідки. Ці зміни пов'язані з розвитком операційного мислення, що дозволяє переходити від конкретно-

образного до абстрактного рівня пізнання. Український психолог Олена Москаленко підкреслює, що у цьому віці активно формується критичне мислення, що сприяє самостійності в навчанні та прийнятті рішень. Пам'ять у молодших підлітків також удосконалюється. Відбувається підвищення обсягу короткочасної та довготривалої пам'яті, покращується здатність до структуризації та систематизації інформації. Розвивається усвідомлена пам'ять, що сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу і формуванню умінь довготривалої збереженості знань. Увага стає більш стійкою і спрямованою. Молодші підлітки здатні довше концентруватися на навчальній діяльності, ефективніше відволікатися від незначущих подразників, а також переключатися між різними видами діяльності. Європейські дослідники, зокрема Г. Рот, виділяють розвиток довільної уваги як одну з важливих особливостей цього вікового періоду, що забезпечує успішну адаптацію до навчальних і соціальних вимог.

Таким чином, розвиток пізнавальних процесів у молодшому підлітковому віці є фундаментальним для формування інтелектуальної компетентності і соціальної зрілості, що впливає на успішність навчання та ефективність взаємодії в групі.

Міжособистісна взаємодія в групі молодших підлітків характеризується специфічними особливостями, що формуються під впливом вікових, психологічних та соціальних чинників. Цей період розвитку супроводжується активним формуванням соціальних ролей, посиленням потреби у взаєморозумінні та підтримці, а також виникненням певних суперечностей у спілкуванні. Схильність до лідерства є однією з важливих рис, що проявляється в молодшому підлітковому віці. Діти в цьому віці починають прагнути займати впливові позиції в групі, що пов'язано з їхньою потребою в самоствердженні та соціальному визнанні. Лідерство часто виявляється через ініціативність, активність у колективних справах та здатність організовувати однолітків. Українські дослідники, зокрема Ірина Бех, наголошують на важливості

позитивного лідерства, яке сприяє створенню сприятливого психологічного клімату та підтримці групової згуртованості.

Конфлікти в молодшому підлітковому колективі є досить поширеним явищем, пов'язаним із боротьбою за статус, різними рівнями розвитку комунікативних навичок та емоційною нестабільністю. Вони можуть мати як негативний, так і позитивний вплив: негативний — у вигляді деструктивних суперечок, що порушують психологічний клімат, та позитивний — як засіб розв'язання протиріч і формування соціальних навичок. Європейські дослідники підкреслюють роль конструктивного вирішення конфліктів як важливого чинника соціального розвитку.

Потреба в прийнятті і підтримці є базовою мотивацією молодших підлітків у групі. Вони прагнуть бути визнаними і прийнятими своїми однолітками, що сприяє формуванню почуття безпеки і соціальної належності. Недостатність соціального прийняття може призводити до ізоляції, зниження самооцінки і навіть психологічних проблем. Тому створення атмосфери підтримки та взаєморозуміння є важливим завданням як педагогів, так і психологів.

Отже, міжособистісна взаємодія в групі молодших підлітків є складним і багатогранним процесом, що включає прояви лідерства, конфліктності та потреби в соціальному прийнятті. Їх розуміння і врахування сприяють формуванню сприятливого психологічного клімату і гармонійному розвитку особистості.

1.3. Чинники, що впливають на формування психологічного клімату в підлітковому середовищі

Психологічний клімат у підлітковому колективі формується під впливом різноманітних чинників, які взаємодіють і визначають якість міжособистісних відносин, рівень емоційного комфорту та ефективність соціальної адаптації. Розуміння цих чинників має важливе значення для створення сприятливих умов розвитку особистості та забезпечення позитивного соціального середовища. У

підлітковому середовищі особливо помітною є роль як внутрішніх психологічних аспектів індивіда, так і зовнішніх соціальних впливів, які разом визначають динаміку та стабільність психологічного клімату.

Дослідження українських та європейських психологів свідчать, що на формування психологічного клімату впливають індивідуальні характеристики учасників колективу, структура групи, стиль керівництва, рівень комунікації, а також ціннісно-сміслові орієнтації. Крім того, вагоме значення мають фактори соціального оточення, зокрема сімейне виховання, школа, та вплив однолітків.

Аналіз цих чинників дає змогу виокремити ключові напрями впливу, що можуть бути використані для корекції та покращення психологічного клімату, що особливо актуально в контексті роботи з молодшими підлітками, які перебувають у періоді інтенсивного соціально-психологічного розвитку.

Групова атмосфера, або психологічний клімат у колективі, є комплексним феноменом, що формується під впливом різноманітних чинників. Ці чинники можна умовно поділити на внутрішні, пов'язані з особливостями учасників групи, та зовнішні, що визначаються соціальним і організаційним контекстом функціонування колективу. До внутрішніх чинників належать індивідуально-психологічні особливості членів групи — їхні темперамент, рівень емоційної стабільності, соціальні навички, мотивація до взаємодії, а також міжособистісні стосунки. Взаємодія цих характеристик визначає ступінь довіри, взаєморозуміння та підтримки в колективі, що є базою для формування позитивного психологічного клімату.

Зовнішні чинники включають організаційні умови діяльності групи, стиль керівництва, систему норм і правил, а також загальний соціокультурний контекст. Особливу роль відіграє комунікація — її відкритість, ефективність та якість взаємодії між учасниками групи. Адекватна організація спільної діяльності, чітке розподілення ролей і відповідальності сприяють зниженню конфліктності та підвищенню згуртованості колективу.

Важливим чинником є також ціннісні орієнтації та загальні установки членів групи, що впливають на атмосферу довіри, толерантності та

взаємоповаги. Спільні інтереси та цілі сприяють консолідації колективу та підвищують мотивацію до співпраці [12].

Отже, групова атмосфера формується в результаті складної взаємодії багатьох факторів, що охоплюють як особистісні характеристики учасників, так і соціальні умови їхньої діяльності. Розуміння цих чинників є передумовою для ефективного управління психологічним кліматом і створення сприятливого середовища для розвитку молодших підлітків.

Внутрішньоособистісні чинники є одними з ключових елементів, що визначають якість психологічного клімату в групі молодших підлітків. Вони відображають індивідуальні особливості особистості, які впливають на спосіб взаємодії з іншими членами колективу та на загальну атмосферу в групі. Темперамент і характер є базовими психологічними рисами, що визначають реактивність, поведінкові стратегії та емоційну регуляцію індивіда. Емоційна стабільність, як одна з характеристик характеру, впливає на здатність адекватно реагувати на стресові ситуації, підтримувати емоційну рівновагу та сприяти формуванню довірливих взаємин у колективі. Підлітки з високою емоційною стабільністю, як правило, легше адаптуються до соціальних умов і сприяють створенню позитивного психологічного клімату. Рівень комунікативних навичок визначає ефективність спілкування в групі. Здатність чітко висловлювати свої думки, слухати інших, вести діалог і вирішувати конфлікти без ескалації напруги є важливою передумовою для підтримання сприятливої атмосфери. Молодші підлітки, які володіють розвинутими комунікативними навичками, частіше стають ініціаторами конструктивної взаємодії і лідерами у групі. Ціннісні орієнтації, потреби і мотивація формують внутрішній світ особистості та визначають її поведінкові пріоритети. Підлітки, які мають сформовані позитивні цінності, прагнуть до співпраці і підтримки однолітків, що сприяє згуртованості колективу. Їх мотивація до участі в групових справах і соціальній взаємодії підсилює відчуття належності і безпеки [3, 11].

Таким чином, внутрішньоособистісні чинники є фундаментом для формування позитивного психологічного клімату, оскільки вони визначають

індивідуальну готовність до ефективної соціальної взаємодії та підтримки в колективі.

Міжособистісні чинники відіграють важливу роль у формуванні психологічного клімату в підлітковому колективі, оскільки вони відображають специфіку взаємодії між членами групи та визначають якість групової атмосфери.

Стиль спілкування в групі є ключовим чинником, що впливає на взаєморозуміння і взаємопідтримку серед учасників. Відкритий, доброзичливий стиль комунікації сприяє формуванню довіри, зниженню рівня конфліктності та посиленню згуртованості колективу. Навпаки, агресивний або пасивно-агресивний стиль взаємодії може призводити до емоційного напруження, ізоляції окремих учасників та порушення психологічного клімату.

Наявність формального і неформального лідерства визначає структуру влади і впливу в групі. Формальні лідери, які мають офіційний статус, виконують організаційні функції та підтримують дисципліну, тоді як неформальні лідери впливають на моральний стан і мотивацію членів колективу. Гармонійне поєднання обох типів лідерства сприяє стабільності та позитивному розвитку групи, тоді як конфлікти між ними можуть призводити до дестабілізації атмосфери.

Позиції та статуси в групі визначають соціальну ієрархію та взаємозалежність учасників. Відчуття належності до певної соціальної ролі, а також визнання статусу іншими членами колективу впливає на самоповагу та мотивацію до активної участі в житті групи. Несправедливий розподіл статусів або ігнорування потреб окремих учасників може викликати негативні емоції і послаблювати психологічний клімат [6, 14].

Отже, міжособистісні чинники формують динаміку взаємодії в групі та мають значний вплив на якість психологічного клімату, визначаючи рівень комфорту, безпеки та ефективності спільної діяльності молодших підлітків.

Соціальні та педагогічні чинники є важливими детермінантами формування психологічного клімату в підлітковому колективі, оскільки саме

вони створюють умови для організації групової взаємодії та впливають на поведінку молодших підлітків. Стиль керівництва вчителя або вихователя визначає не лише характер взаємодії між керівником і групою, але й впливає на загальний емоційний фон колективу. Демократичний стиль керівництва, що передбачає врахування думок учнів, підтримку ініціативи та відкритість у спілкуванні, сприяє формуванню довіри, самостійності та відповідальності в підлітків. Авторитарний стиль, натомість, може викликати напругу, пасивність або конфліктність, що негативно позначається на психологічному кліматі.

Правила і норми групи виконують функцію соціального регулятора, забезпечуючи передбачуваність поведінки учасників і знижуючи рівень тривожності. Чітко визначені та прийняті членами колективу правила сприяють формуванню відчуття безпеки та порядку, що є основою комфортної психологічної атмосфери. Нерозуміння або порушення норм може призводити до конфліктів і дестабілізації клімату.

Організація навчально-виховного процесу також впливає на якість психологічного клімату. Раціональне поєднання індивідуальних та групових форм роботи, стимулювання співпраці та активної взаємодії допомагають створити сприятливе середовище для соціалізації та розвитку підлітків. Важливо, щоб навчальна діяльність була структурована з урахуванням вікових особливостей і психологічних потреб молодших підлітків, що підвищує їхню мотивацію та залученість у спільну діяльність. Таким чином, соціальні та педагогічні чинники виступають ключовими елементами, які формують організаційні та емоційні умови для розвитку позитивного психологічного клімату в підлітковому колективі.

Сімейне середовище є одним із найважливіших чинників, що формують соціальні установки та психологічний клімат підлітка у колективі. Родина виступає першою соціальною інституцією, яка закладає основи цінностей, норм поведінки, моделей взаємодії та емоційної підтримки. Соціальні установки підлітка, що формуються в сім'ї, впливають на його сприйняття інших членів групи, стиль спілкування та здатність до соціальної адаптації. Позитивна

атмосфера в родині, де панують взаєморозуміння, підтримка і довіра, сприяє розвитку впевненості у собі, толерантності та бажанню встановлювати дружні стосунки в колективі. Навпаки, конфліктні або деструктивні сімейні відносини можуть формувати у підлітка недовіру, замкнутість і агресивність, що негативно впливає на міжособистісні взаємодії. Особлива роль належить стилю виховання батьків. Авторитарний стиль часто призводить до пасивності або протестної поведінки, тоді як демократичний стиль виховання формує у підлітка відповідальність, самостійність і позитивну соціальну мотивацію. Крім того, сімейні цінності, моделі спілкування та соціальні ролі, які дитина спостерігає вдома, стають базою для формування її власних соціальних норм і поведінкових стратегій у групі. Отже, сімейне середовище виступає фундаментальним фактором, що визначає соціальні установки підлітка та впливає на формування психологічного клімату в його підлітковому колективі. Усвідомлення цього чинника є важливим для розробки ефективних стратегій підтримки та корекції соціально-психологічного розвитку молодших підлітків [7, 8].

Зовнішні соціокультурні чинники відіграють важливу роль у формуванні психологічного клімату в підлітковому середовищі, оскільки вони впливають на світогляд, ціннісні орієнтації та соціальні установки молодших підлітків. До таких чинників належать засоби масової інформації, інтернет-мережі та загальне культурне середовище, у якому відбувається соціалізація дитини. Засоби масової інформації (телебачення, радіо, друковані видання) формують певні стереотипи, моделі поведінки та емоційні реакції, які підлітки можуть усвідомлено чи несвідомо приймати та наслідувати. Інформаційний простір здатен як підтримувати позитивні цінності, так і сприяти поширенню агресії, страхів чи конфліктних установок, що безпосередньо впливає на міжособистісні взаємодії в групі. Інтернет і соціальні мережі є особливо впливовими у сучасному світі, оскільки надають підліткам можливість швидкого доступу до великої кількості інформації та одночасної взаємодії з широким колом однолітків. Це відкриває нові можливості для соціалізації, але також несе ризики кіберагресії, ізоляції та викривленого сприйняття соціальної реальності [6].

Культурне середовище, у якому зростає підліток, задає загальний контекст соціалізації, впливаючи на цінності, норми, традиції та стиль спілкування. Позитивне культурне середовище сприяє розвитку толерантності, відкритості до нового та міжкультурному діалогу, що зміцнює психологічний клімат у групі. Негативні культурні впливи можуть поглиблювати соціальні розбіжності, стереотипи та конфлікти. Таким чином, зовнішні соціокультурні чинники виступають важливим контекстом, що формує соціальні установки і поведінкові моделі підлітків, безпосередньо впливаючи на якість психологічного клімату в їхньому колективі.

1.4. Психолого-педагогічні умови формування сприятливого психологічного клімату в дитячому колективі

Формування сприятливого психологічного клімату в дитячому колективі є важливою умовою забезпечення ефективного навчально-виховного процесу, емоційного благополуччя дітей і розвитку їхньої особистості. Саме у шкільному або виховному середовищі молодший підліток вперше стикається з необхідністю самостійно будувати соціальні стосунки, співпрацювати, вирішувати конфлікти та адаптуватися до різноманітних вимог. Від того, наскільки комфортно, відкритою й емоційно безпечною буде атмосфера в дитячому колективі, залежить рівень самореалізації, мотивації до навчання, а також соціальної зрілості підлітка. Психолого-педагогічні умови формують основу для розвитку згуртованості, довіри, взаємоповаги між учасниками групи. Вони охоплюють організаційні, комунікативні, виховні та особистісні аспекти, що потребують цілеспрямованої роботи з боку педагогів, психологів і самих учасників освітнього процесу. У цьому контексті важливим є не лише створення відповідного середовища, а й розвиток емоційного інтелекту, комунікативних навичок та позитивної мотивації у дітей.

Сприятливий психологічний клімат у колективі підлітків є однією з ключових умов успішного розвитку особистості в цьому віковому періоді. У

молодшому підлітковому віці (10–13 років) відбувається активне формування соціальних установок, норм поведінки, самосвідомості та самооцінки, що значною мірою зумовлюється характером міжособистісних відносин у групі. Тому створення позитивного емоційного середовища виступає важливою складовою як психологічного комфорту, так і ефективності навчання та виховання. Наявність сприятливого клімату сприяє підвищенню рівня довіри, взаємоповаги, відчуття безпеки та підтримки. У таких умовах підлітки вільніше виявляють свої думки, почуття, ініціативу, більш охоче взаємодіють, співпрацюють і допомагають одне одному. Крім того, позитивна атмосфера в групі знижує рівень тривожності, агресивності та напруженості, що часто спостерігається в підлітковому віці через особистісну нестабільність і підвищену емоційність.

Психологічний комфорт у колективі також значною мірою впливає на адаптацію підлітків до навчального середовища, сприяє формуванню внутрішньої мотивації до здобуття знань і саморозвитку. В умовах несприятливого клімату, навпаки, зростає ризик виникнення конфліктів, відчуження, емоційного вигорання та соціальної ізоляції [9].

Таким чином, створення сприятливого психологічного клімату не є лише допоміжним чинником, а стає необхідною умовою повноцінного розвитку особистості підлітка, формування його соціальної компетентності, позитивної «Я»-концепції та успішної інтеграції у соціальне середовище. Саме тому питання організації емоційно безпечного, підтримувального й доброзичливого середовища в дитячих колективах має бути у центрі уваги педагогів, психологів і всіх учасників освітнього процесу.

У процесі формування сприятливого психологічного клімату в дитячому колективі особлива роль належить педагогу, який виступає не лише носієм знань, а й активним фасилітатором взаємодії, емоційної підтримки та розвитку позитивної атмосфери в групі. Саме педагог має можливість системно впливати на міжособистісні стосунки, формувати правила взаємодії та підтримувати цінності, що сприяють довірі, відкритості та взаємоповазі. Фасилітаторська

позиція педагога передбачає не авторитарне керування, а створення умов для вільного і конструктивного обговорення, залучення всіх учасників до спільної діяльності, забезпечення емоційної безпеки. Педагог-фасилітатор підтримує розвиток комунікативних навичок, вчить дітей вирішувати конфлікти ненасильницькими способами, сприяє розвитку емпатії, взаєморозуміння та командної роботи. Крім того, важливою складовою фасилітаційної функції є здатність педагога до саморефлексії та емоційної саморегуляції, що дозволяє йому зберігати стабільний емоційний фон, адекватно реагувати на труднощі в групі й моделювати здорові способи взаємодії. Такий педагог створює атмосферу довіри, де кожна дитина відчуває себе прийнятою, цінною та здатною до самовираження. Таким чином, педагог як фасилітатор не просто керує колективом, а є провідником позитивних змін у соціальній структурі групи, ініціатором розвитку співпраці та носієм гуманістичних цінностей. Його професійна та особистісна позиція значною мірою визначає якість психологічного клімату, емоційне самопочуття та соціальну включеність кожного члена дитячого колективу.

Формування сприятливого психологічного клімату в дитячому колективі потребує створення цілісної системи умов, які забезпечують безпечно, підтримувальне та відкрито-комунікативне середовище. Одними з ключових передумов є дотримання принципів довіри, поваги та рівності між усіма учасниками взаємодії — як серед самих дітей, так і між дітьми та педагогами. Принцип довіри передбачає впевненість кожного учасника групи у щирості, відкритості та доброзичливості інших. У підлітковому віці, коли зростає емоційна чутливість і потреба у прийнятті, наявність атмосфери довіри дозволяє уникати страху осуду, сприяє вільному самовираженню, зміцненню міжособистісних зв'язків. Принцип поваги виявляється у визнанні гідності кожного учасника колективу, незалежно від його успішності, темпераменту чи соціального статусу. Дотримання цього принципу знижує рівень конфліктності, сприяє розвитку емпатії, доброзичливого ставлення до оточення та толерантності в колективі. Принцип рівності полягає у створенні рівних

можливостей для участі в групових активностях, висловлення думок та прийняття рішень. Умова рівноправного включення формує відчуття значущості кожного, підвищує мотивацію до взаємодії, зменшує ймовірність формування негативних соціальних ролей (ізолюваних або домінуючих позицій) [13, 15].

Не менш важливим є організація позитивної взаємодії в колективі, яка передбачає впровадження спільної діяльності, що об'єднує дітей навколо спільних цілей, стимулює командну роботу, кооперацію, взаємодопомогу. Це можуть бути колективні ігри, творчі проєкти, інтерактивні вправи, які сприяють зміцненню міжособистісних контактів та емоційного зв'язку. Окрему роль відіграє підтримка емоційного комфорту в групі. Це означає мінімізацію джерел стресу, зниження рівня тривожності, швидке реагування на ознаки психологічної напруги, створення умов, у яких дитина відчуває себе в безпеці, прийнятною та емоційно захищеною. Для цього важливе не лише вміння педагога помічати зміни в емоційному стані учнів, а й наявність постійного зворотного зв'язку, атмосфери діалогу та підтримки.

Загалом, реалізація цих умов створює основу для формування не лише здорового психологічного клімату, а й для гармонійного розвитку особистості молодшого підлітка в умовах колективного навчання й виховання.

Одним із ключових завдань у створенні сприятливого психологічного клімату в дитячому колективі є досягнення високого рівня згуртованості групи. Психологічна згуртованість розглядається як емоційна та соціальна єдність членів колективу, їх взаємна підтримка, бажання бути частиною спільноти, брати участь у спільній діяльності та досягати колективних цілей. Для формування таких відносин використовуються спеціально організовані методи, спрямовані на активізацію взаємодії, розвиток довіри та колективної відповідальності. Одним із найбільш ефективних методів виступає спільна діяльність, яка об'єднує учасників довкола єдиного завдання. Це можуть бути навчальні, трудові або творчі активності, що вимагають кооперації, розподілу ролей, взаємної допомоги. Спільна діяльність дозволяє дітям проявити свої сильні сторони,

навчитися працювати в команді, долати труднощі разом та формувати позитивний образ групи як єдиного цілого.

Важливу роль у згуртуванні відіграють групові ігри та проекти, особливо з елементами командного суперництва або творчої співпраці. Такі форми активності сприяють розвитку комунікативних навичок, створюють ситуації емоційного піднесення, позитивних переживань, допомагають розвивати довіру та знижувати напругу між учасниками. Ігровий формат дозволяє дітям самовиражатися, налагоджувати нові зв'язки, а спільне досягнення результату — закріплює відчуття єдності. Ще одним дієвим методом є формування традицій і ритуалів класу. Це можуть бути спільні ранкові привітання, святкування днів народження, класні заходи, які повторюються з року в рік і символізують належність до певної соціальної групи. Наявність традицій сприяє формуванню почуття стабільності, передбачуваності й безпеки, а також створює спільний емоційно-ціннісний простір. Ритуали формують позитивну ідентичність колективу, підсилюють емоційний зв'язок між його учасниками.

Отже, згуртованість дитячого колективу не є автоматичним наслідком спільного перебування в групі — вона потребує системного підходу, цілеспрямованої роботи та створення умов для якісної міжособистісної взаємодії. Методи згуртування мають бути різноманітними, відповідати віковим особливостям дітей та сприяти формуванню емоційної безпеки, довіри та співучасті.

Однією з ключових умов формування сприятливого психологічного клімату в дитячому колективі є розвиток навичок конструктивного спілкування та ефективного вирішення конфліктів. У молодшому підлітковому віці діти часто лише починають опановувати складні соціальні ролі, вчать взаємодіяти у складних ситуаціях, висловлювати власну позицію без агресії та водночас розуміти інших. Саме тому важливою педагогічною задачею є підтримка формування комунікативної компетентності. Конструктивне спілкування передбачає вміння слухати співрозмовника, висловлювати свої думки чітко й доброзичливо, використовувати «я-повідомлення» замість звинувачень, уникати

приниження чи тиску. Діти повинні навчатися не лише вербальним формам спілкування, а й емоційній виразності, емпатії, повазі до іншої точки зору. Через спеціальні вправи, рольові ігри, обговорення складних ситуацій у групі можливо поступово формувати в учнів здатність до безконфліктного вирішення щоденних суперечностей. Вирішення конфліктів у колективі підлітків потребує навичок саморегуляції, аналізу ситуації, визначення потреб обох сторін і пошуку компромісних рішень. Педагог має виступати не лише як модератор, а й як наставник, що моделює конструктивну поведінку, вчить дітей не уникати конфліктів, а долати їх через діалог, співпрацю та взаєморозуміння. Важливо також навчати розпізнавати сигнали ескалації конфлікту й вчасно реагувати на них.

Формування таких навичок забезпечує не лише зниження конфліктності в колективі, а й загальне підвищення психологічної культури дітей. Це сприяє більшій згуртованості групи, зміцненню міжособистісних зв'язків і створенню емоційно комфортного середовища, у якому кожен учасник відчуває себе почутим і прийнятим. У процесі формування сприятливого психологічного клімату в підлітковому колективі важливе місце займає впровадження сучасних педагогічних технологій, що мають на меті розвиток емоційного інтелекту, соціальних навичок та покращення міжособистісної взаємодії. До найбільш ефективних методів належать тренінгові заняття, соціально-психологічні ігри та використання рольових моделей, які у взаємодії сприяють активному засвоєнню норм групового співіснування та позитивних моделей поведінки.

Тренінги соціальної взаємодії – це спеціально організовані заняття, спрямовані на розвиток комунікативних умінь, самопізнання, формування довіри в колективі. Вони передбачають активну участь кожного члена групи, використання інтерактивних методів, рефлексії та зворотного зв'язку. Тематика тренінгів може включати розвиток емпатії, вміння слухати, вирішувати конфлікти, працювати в команді, що особливо актуально у молодшому підлітковому віці, коли діти активно освоюють соціальні ролі.

Соціально-психологічні ігри мають особливу цінність у роботі з підлітками, адже поєднують емоційне залучення з навчальним змістом. У такому форматі учасники засвоюють нові форми взаємодії, краще розуміють власні й чужі емоції, формують навички колективного вирішення завдань. Ігрова діяльність знижує рівень тривожності, створює умови для прояву індивідуальності та водночас зміцнює групову згуртованість.

Використання рольових моделей також має вагоме значення. Йдеться не лише про демонстрацію позитивної поведінки педагогом, а й про організацію таких форм роботи, де діти можуть спостерігати і аналізувати зразки конструктивної взаємодії, наприклад, у літературних творах, відеоматеріалах, історіях з життя. Моделювання ситуацій з обговоренням та оцінкою поведінки героїв дає змогу учням критично осмислювати соціальні норми, формувати власні уявлення про етичну та соціально прийнятну поведінку.

Таким чином, застосування педагогічних технологій, що активізують емоційно-соціальний розвиток, сприяє не лише налагодженню ефективного спілкування в колективі, але й формуванню основ психологічної зрілості, взаємоповаги та співпраці, що є фундаментом сприятливого психологічного клімату.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Огляд сучасної психологічної та педагогічної літератури свідчить про багатогранність і складність феномену психологічного клімату в дитячому колективі, зокрема в групах молодших підлітків. Психологічний клімат розглядається як інтегральна характеристика взаємин у групі, що включає емоційну атмосферу, когнітивні установки, поведінкові прояви та соціальну згуртованість. Його структура охоплює когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти, а функції полягають у соціальній регуляції, інтеграції, мотивації та створенні умов для комфортної взаємодії.

Особливості соціально-психологічного розвитку молодших підлітків, зокрема вік 10–13 років, визначають специфіку міжособистісної взаємодії та формування групової атмосфери. Цей період характеризується значними змінами у емоційній сфері, пізнавальних процесах та соціальній поведінці, що потребує врахування при організації навчально-виховного процесу та роботи з колективом. Чинники, що впливають на формування психологічного клімату, мають комплексний характер і поділяються на внутрішньоособистісні, міжособистісні, соціальні та педагогічні, а також зовнішні соціокультурні умови. Темперамент, характер, рівень комунікативних навичок і ціннісні орієнтації окремих учасників групи взаємодіють із стилем спілкування, лідерством, нормами групи та впливом сім'ї і соціального оточення, формуючи унікальну атмосферу в колективі.

Важливу роль у створенні сприятливого психологічного клімату відіграють психолого-педагогічні умови, зокрема активна позиція педагога як фасилітатора, який підтримує принципи довіри, поваги і рівності, організовує позитивну взаємодію і забезпечує емоційний комфорт. Методи згуртування колективу — спільна діяльність, ігри, проєкти, традиції та ритуали — сприяють розвитку згуртованості та почуття належності до групи. Формування навичок конструктивного спілкування і вирішення конфліктів, а також застосування сучасних педагогічних технологій, таких як тренінги, соціально-психологічні ігри і рольові моделі, забезпечують ефективність взаємодії і розвиток психологічної культури підлітків.

Таким чином, інтеграція теоретичних знань про психологічний клімат та особливості розвитку молодших підлітків із практичними психолого-педагогічними підходами створює необхідний фундамент для подальшого дослідження та впровадження ефективних стратегій формування сприятливого психологічного середовища в дитячих колективах.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ У ПІДЛІТКОВОМУ КОЛЕКТИВІ

2.1. Методологічна схема побудови дослідження

Методологічна схема дослідження визначає послідовність і логіку проведення емпіричного вивчення особливостей формування психологічного клімату в підлітковому колективі молодших підлітків.

Об'єктом дослідження є психологічний клімат у підлітковому колективі, а предметом – особливості його формування в групі дітей віком 10–13 років.

Вибірка становить 30 осіб: 20 дівчат і 10 хлопців, що дозволяє дослідити індивідуальні і групові особливості взаємодії у малому колективі.

Для емпіричного дослідження використано дві методики:

1) Методика Басса–Дарки є стандартизованим психодіагностичним інструментом, розробленим для виявлення різних форм агресивності та ворожості в поведінці людини, зокрема у дітей та підлітків. Її широко застосовують у шкільній психології, педагогічній практиці, а також у наукових дослідженнях, присвячених питанням соціальної адаптації та психологічного клімату колективу.

Методика складається з 75 тверджень, на які респондент має відповісти "так" або "ні", залежно від того, наскільки це відповідає його поведінці або внутрішнім переживанням. Твердження згруповані в 8 шкал, що відображають різні аспекти агресивної або ворожої поведінки:

Фізична агресія — використання сили для досягнення мети.

Вербальна агресія — словесні прояви злості (критика, образи).

Непряма агресія — обхідні форми, як-от плітки, уникнення.

Негативізм — опозиційна, протестна поведінка.

Образливість — надмірна чутливість до критики.

Підозрілість — недовіра до оточення, схильність до ворожого тлумачення дій інших.

Ворожість — загальне негативне ставлення до людей.

Почуття провини — схильність до самообвинувачення, внутрішня агресія.

Після проведення тесту підраховуються бали за кожною шкалою. Чим вищий бал, тим яскравіше виявлений відповідний тип агресії. Результати дають змогу побачити як загальний рівень агресивності особистості, так і її домінуючі прояви, що можуть по-різному впливати на психологічну атмосферу у групі.

В умовах нашого дослідження методика Басса–Даркі використовується як засіб оцінювання психологічної напруги, потенційних джерел конфліктності та форм поведінки, що можуть руйнувати згуртованість учнівського колективу. Зокрема, за допомогою результатів ми можемо:

- Визначити учасників з високим рівнем деструктивної поведінки.
- Встановити взаємозв'язки між формами агресії та міжособистісними стосунками в групі.
- Виявити потребу в проведенні психокорекційних занять або тренінгів емоційного саморегулювання.

Інтерпретація результатів проводиться не ізольовано, а в комплексі з іншими методиками (наприклад, соціометрією Морено), що дозволяє отримати багатовимірне уявлення про психологічний клімат у групі молодших підлітків..

2) Соціометрична методика Дж. Морено — це один із найбільш ефективних і визнаних у соціальній психології інструментів для вивчення структури міжособистісних стосунків у групі. Вона дозволяє не лише з'ясувати рівень згуртованості колективу, а й детально дослідити приховану соціальну структуру групи: хто з ким взаємодіє, кого підтримує, хто є лідером, а хто — соціально ізольованим.

Методика була запропонована психотерапевтом і соціологом Якобом Леві Морено на початку ХХ століття як інструмент для вивчення міжособистісного вибору, тобто того, як люди обирають інших у межах певної соціальної ситуації

(для спілкування, спільної діяльності, довіри тощо). На її основі формується соціограма — візуальна модель реальних взаємин у групі.

У практичному застосуванні соціометричне дослідження зазвичай виглядає так: учасникам пропонують відповісти на кілька питань (3–5), що передбачають вибір інших членів групи для спільної діяльності, відпочинку, навчання тощо. Наприклад:

- «З ким із класу ти хотів би працювати в парі над проектом?»
- «Кого ти вважаєш своїм другом?»
- «З ким ти не хотів би працювати?»

Результати фіксуються в соціоматриці, на основі якої будують соціограму — графічне зображення, де кожен учасник позначений як вершина, а вибори — стрілками (односторонніми або взаємними). Вона демонструє такі важливі показники, як:

- Соціометричний статус (кількість позитивних виборів — «зірки», «прийняті», «ігноровані», «ізолювані»).
- Рівень згуртованості групи (кількість взаємних виборів, наявність підгруп).
- Наявність лідерів (учасників із найбільшою кількістю виборів).
- Конфліктність чи ізоляція (кількість негативних виборів або їхній характер).
- Коаліції й неформальні підгрупи в межах колективу.

У межах нашого дослідження методика Дж. Морено виконує надзвичайно важливу роль: вона допомагає виявити реальну структуру взаємин у групі молодших підлітків, яка часто не збігається з формальною (наприклад, у межах шкільного класу). Це дає змогу глибше зрозуміти, як саме соціальні зв'язки — чи їхня відсутність — впливають на психологічний клімат, наскільки учні відчують себе прийнятими, і де саме в колективі можуть виникати психологічні ризики або конфлікти.

Інтерпретація даних за соціометрією дозволяє психологам:

- Розробити стратегії психолого-педагогічної корекції для зміцнення згуртованості.
- Підтримати ізольованих або неприйнятих дітей, знизити ризик булінгу.
- Впровадити тренінги командної роботи або інші форми групової інтеграції.
- Використати лідерів групи як агентів позитивного впливу.

Таким чином, соціометрична методика Дж. Морено не лише виконує діагностичну функцію, а й слугує основою для цілеспрямованої педагогічної та психологічної інтервенції, спрямованої на формування здорового, підтримувального, згуртованого психологічного клімату серед підлітків.

3) Спостереження — для фіксації особливостей поведінки, емоційного стану та комунікативної взаємодії учасників групи у природному середовищі. Це дає змогу отримати додаткову інформацію про реальні умови формування психологічного клімату в колективі.

Отримані дані опрацьовані за допомогою математико-статистичних методів, зокрема описової статистики, а також аналізу взаємозв'язків між поведінковими особливостями та соціальними позиціями учасників групи.

Таким чином, методологічна схема поєднує дослідження індивідуальних і групових характеристик, що забезпечує комплексний підхід до вивчення психологічного клімату у підлітковому колективі.

2.2. Емпіричне дослідження особливостей психологічного клімату у групі молодших підлітків

Емпіричне дослідження є важливим етапом у вивченні психологічного клімату в підлітковому колективі, оскільки дозволяє підтвердити або спростувати теоретичні припущення на основі конкретних фактів і спостережень. Особливості формування психологічного клімату у групі молодших підлітків мають свою специфіку, що обумовлено віковими, соціальними та індивідуальними характеристиками учасників колективу. У

цьому підрозділі представлено результати дослідження, яке включає аналіз поведінкових проявів, міжособистісних стосунків та емоційного стану дітей віком 10–13 років. Отримані дані дають змогу глибше зрозуміти структуру психологічного клімату та фактори, що впливають на його формування у дитячому колективі.

Першим кроком було проведено дослідження рівня агресивності. Результати представлені в Табл. 2.1. Вони ілюструють розподіл рівнів агресивної поведінки серед молодших підлітків у досліджуваній групі з урахуванням гендерних особливостей. Аналіз цих даних дає змогу оцінити вплив агресивних тенденцій на формування психологічного клімату в колективі.

Таблиця 2.1.

Розподіл рівнів агресивної поведінки у групі молодших підлітків за методикою Басса–Даркі

№ з/п	Рівень агресії	Загалом від вибірки	Дівчата	Хлопці
1	Високий рівень	4 (13%)	1 (5%)	3 (30%)
2	Середній рівень	8 (27%)	5 (25%)	3 (30%)
3	Нижче середнього	18 (60%)	14 (70%)	4 (40%)
4	Середній бал агресії	1,8 (низький)	1,5 (низький)	2,3 (середній)

Загальний рівень агресивної поведінки серед підлітків досліджуваної групи, як бачимо з розрахунків Табл. 2.1., є переважно низьким — 60% учасників мають показники нижче середнього. Це свідчить про сприятливий фон для формування позитивного психологічного клімату в колективі. Водночас, аналіз гендерних відмінностей показав, що дівчата більшою мірою характеризуються низьким рівнем агресії — 70% із них мають показники нижче середнього, що узгоджується з класичними уявленнями про гендерні особливості емоційної регуляції.

Для хлопців характерним є більший розподіл рівнів агресії: 30% мають середній рівень, і ще 30% — високий рівень агресивної поведінки. Ці показники

вказують на наявність потенційних факторів ризику для виникнення конфліктів у групі, які можуть негативно впливати на психологічний клімат.

Середній бал агресивності, розрахований для загальної вибірки, є низьким (1.8), що підтверджує загальну тенденцію до сприятливого психологічного клімату. Однак підвищені показники у хлопців потребують подальшого аналізу в контексті міжособистісних стосунків та рівня згуртованості колективу.

Для наочності на Рис. 2.1. наводимо загальний розподіл вибірки дослідження за рівнями агресивності.

Рис. 2.1. Відсотковий розподіл за рівнями агресивності у вибірці досліджуваних.

На наступному Рис. 2.2. представлено порівняння рівнів агресивності за гендерною ознакою.

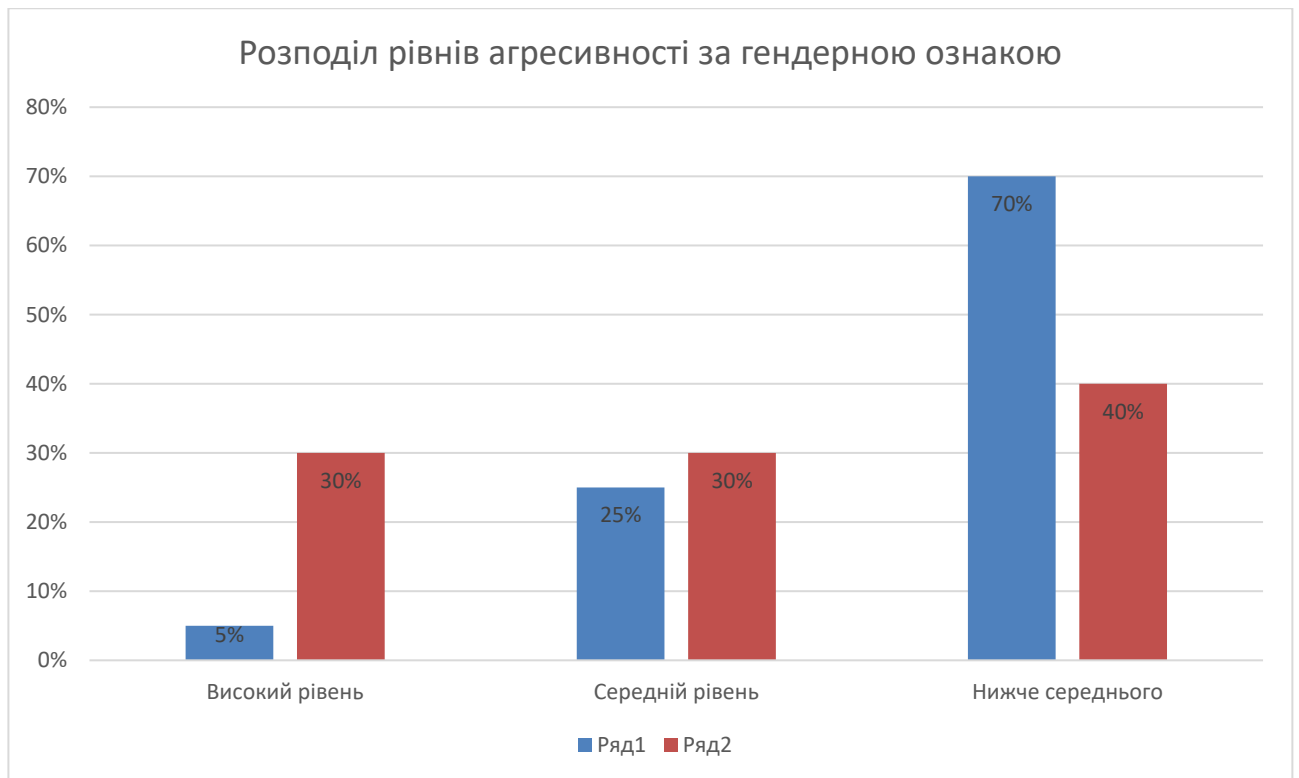

Рис. 2.2. Порівняння рівнів розподілу агресивності у вибірці дослідження за гендерною ознакою.

Як бачимо з Рис. 2.2., розподіл рівнів агресивності за гендерною ознакою демонструє виразну тенденцію до вищого рівня агресивності серед хлопців порівняно з дівчатами.

Високий рівень агресивності: спостерігається у 30% хлопців проти лише 5% дівчат, що вказує на значно вищу схильність до яскраво виражених агресивних реакцій серед хлопців.

Середній рівень: практично однаковий у обох груп (по 30%), тобто частина і хлопців, і дівчат виявляє помірну агресивність.

Нижче середнього: у 70% дівчат, тоді як серед хлопців — лише 40%, що підтверджує загальну тенденцію до більш спокійної, стриманої поведінки у дівчат.

Ці дані свідчать про гендерні відмінності у рівнях агресивності, що можуть бути зумовлені як біологічними чинниками (гормональні, нейропсихологічні), так і соціокультурними впливами (очікування суспільства, моделі поведінки, виховання). Ці особливості варто враховувати при побудові психологічної підтримки та превентивної роботи в підліткових колективах.

Отже, результати методики Басса–Даркі вказують на необхідність врахування індивідуальних та гендерних особливостей у процесі формування сприятливого психологічного клімату в підлітковому колективі.

Наступним кроком для більш глибокого розуміння структури міжособистісних стосунків та рівня згуртованості в групі молодших підлітків було використано соціометричну методику Дж. Морено. Цей метод дозволяє виявити типи взаємодії між учасниками колективу, визначити лідерів, а також зафіксувати наявність ізольованих та менш інтегрованих членів групи. Результати соціометричного дослідження, представлені у Табл. 2.2., доповнюють дані про рівень агресивності і дозволяють зробити комплексні висновки щодо психологічного клімату в групі.

Таблиця 2.2.

Результати соціометричного дослідження міжособистісних стосунків у групі молодших підлітків

№ з/п	Показник	Значення	Відсоток від загальної вибірки
1	Лідери групи	3	10%
2	Учасники з позитивним вибором	18	60%
3	Учасники із нейтральним статусом	6	20%
4	Ізольовані учасники	3	10%
5	Рівень згуртованості (індекс Морено)	0,75	-

Отримані дані соціометрії свідчать про досить високий рівень згуртованості в досліджуваній групі молодших підлітків. Так, 60% учасників мають позитивний соціальний статус, що вказує на їх активну участь у колективних взаємодіях та доброзичливі стосунки з однолітками. Водночас, 10% учасників виявилися ізольованими, що може свідчити про певні труднощі у соціальній адаптації або міжособистісній взаємодії.

У групі визначено 3 лідери (10% від загальної чисельності), які відіграють важливу роль у формуванні психологічного клімату та впливають на регуляцію соціальної атмосфери. Виявлення таких осіб є важливим для подальшого планування педагогічних впливів з метою підтримки позитивного клімату.

Індекс згуртованості, розрахований за методикою Морено, становить 0.75, що свідчить про помірно високий рівень інтеграції групи. Це є позитивним показником, який підтверджує сприятливі умови для формування здорових міжособистісних стосунків.

Наочно результати дослідження щодо розподілу соціометричних статусів представлено на Рис. 2.3.

Рис. 2.3. Розподіл соціометричних статусів серед учасників досліджуваної групи молодших підлітків.

Загалом, результати соціометрії доповнюють дані про рівень агресивності, вказуючи на необхідність подальшого розвитку комунікативних навичок та підтримки згуртованості серед молодших підлітків.

Для дослідження взаємозв'язку між агресивною поведінкою молодших підлітків та їхнім соціометричним статусом було проведено кореляційний аналіз

із використанням коефіцієнта кореляції Пірсона. Цей метод дозволяє визначити ступінь лінійного зв'язку між двома кількісними змінними — рівнем агресії, вимірним за методикою Басса–Даркі, та соціометричним статусом, оціненим за методикою Дж. Морено. Статистична значущість зв'язку перевірялася за допомогою t-критерію Стюдента. Результати кореляційного аналізу представлено у Табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

Кореляційний аналіз (Пірсон) між агресією та соціометричними показниками

Зв'язок	r	t-критерій	p-значення	
Агресія – Популярність	-0,45	-2,76	0,010	Помірний негативний зв'язок, значущий
Агресія – Відторгнення	0,52	3,31	0,003	Помірний позитивний зв'язок, значущий
Популярність – Відторгнення	-0,61	-4,22	<0.001	Сильний негативний зв'язок, значущий

Отримані результати з Табл. 2.3. демонструють, що в молодшому підлітковому колективі рівень агресивної поведінки має суттєвий вплив на соціальні позиції учасників. Зокрема, вищий рівень агресії корелює зі зниженням популярності та одночасним збільшенням відторгнення з боку однолітків. Це узгоджується з теоретичними уявленнями про негативний вплив агресивної поведінки на згуртованість групи та сприятливий психологічний клімат.

Водночас сильний негативний зв'язок між популярністю та відторгненням підтверджує існування протилежних соціометричних позицій у групі, що також впливає на загальну атмосферу взаємодії.

Ці результати підкреслюють необхідність уваги до рівня агресії як одного з ключових внутрішньоособистісних чинників формування психологічного клімату в колективі молодших підлітків.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Емпіричне дослідження, проведене серед молодших підлітків віком 10–13 років, дозволило комплексно оцінити особливості психологічного клімату в їхньому колективі, зокрема через аналіз агресивної поведінки, міжособистісних стосунків та рівня згуртованості групи.

Рівень агресивної поведінки, виміряний за методикою Басса–Даркі, переважно характеризувався низькими значеннями: 60% учасників мають показники нижче середнього. Це свідчить про загалом сприятливу емоційну атмосферу в колективі, що є позитивною основою для формування доброзичливих та підтримуючих взаємин. Проте, варто звернути увагу на значні гендерні відмінності: серед хлопців 30% демонструють високий рівень агресії, що потенційно може стати джерелом конфліктів і напруженості в групі. Тоді як дівчата переважно характеризуються більш стабільною та менш агресивною поведінкою.

Результати соціометричного дослідження підтвердили наявність у групі структурованих міжособистісних взаємозв'язків та помірно високого рівня згуртованості (індекс Морено 0,75). Виявлено, що 60% учасників користуються позитивним соціальним статусом, що вказує на їх активну участь у групових процесах та доброзичливе ставлення однолітків. Водночас, 10% підлітків виявилися ізольованими, що потребує уваги з боку педагогів та психологів для покращення їх соціальної адаптації. Особливої уваги заслуговують лідери групи, які відіграють ключову роль у регуляції соціального клімату.

Кореляційний аналіз продемонстрував статистично значущі взаємозв'язки між рівнем агресивної поведінки і соціальним статусом підлітків. Помірний негативний зв'язок між агресією і популярністю свідчить, що агресивні учасники

менш привабливі для однолітків, тоді як помірний позитивний зв'язок між агресією і відторгненням вказує на тенденцію до соціальної ізоляції агресивних дітей. Сильний негативний зв'язок між популярністю і відторгненням підтверджує існування чіткої поляризації у соціальних позиціях групи.

Отже, отримані дані підтверджують теоретичні уявлення про те, що агресивна поведінка є важливим фактором, що впливає на формування психологічного клімату в колективі молодших підлітків. Виявлені особливості соціальної інтеграції та міжособистісних взаємодій дають змогу планувати ефективні педагогічні та психологічні заходи, спрямовані на зниження агресії, підтримку позитивних соціальних зв'язків та покращення загальної атмосфери в групі.

В цілому, результати дослідження підкреслюють важливість системного підходу до вивчення та корекції психологічного клімату, враховуючи індивідуальні та гендерні особливості підлітків, що сприятиме створенню здорового і підтримуючого середовища для їх розвитку.

ВИСНОВКИ

Психологічний клімат у дитячому колективі є складним і багатограним феноменом, який охоплює емоційну атмосферу, когнітивні установки, поведінкові прояви та соціальну згуртованість. Він має когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти, а його функції полягають у соціальній регуляції, інтеграції учасників групи, мотивації до співпраці та створенні комфортних умов для взаємодії. Особливості соціально-психологічного розвитку молодших підлітків віку 10–13 років визначають специфіку формування психологічного клімату, що потребує врахування при організації навчально-виховного процесу та роботі з колективом.

Емпіричне дослідження, проведене серед молодших підлітків, підтвердило складну структуру психологічного клімату в групі, що формується під впливом агресивної поведінки, міжособистісних стосунків і рівня згуртованості. Переважна більшість учасників проявляють низький рівень агресії, що сприяє створенню сприятливої емоційної атмосфери, однак у хлопців зафіксовано значущі гендерні відмінності з потенційним ризиком виникнення конфліктів. Соціометричний аналіз виявив помірно високий рівень згуртованості групи, активну участь більшості учасників у колективних взаємодіях і наявність лідерів, що позитивно впливає на психологічний клімат. Водночас існують ізольовані діти, яким потрібна додаткова підтримка для соціальної адаптації.

Кореляційний аналіз продемонстрував значущі взаємозв'язки між агресією і соціальним статусом: агресивна поведінка пов'язана зі зниженням популярності і збільшенням відторгнення в групі. Це підкреслює важливість врахування рівня агресії як ключового внутрішньоособистісного чинника, що впливає на психологічний клімат колективу.

Отже, інтеграція теоретичних знань із результатами емпіричного дослідження дозволяє зробити висновок про необхідність системного, індивідуалізованого підходу до формування сприятливого психологічного середовища в групах молодших підлітків. Це включає розвиток навичок

конструктивної взаємодії, корекцію агресивної поведінки, підтримку позитивних соціальних зв'язків та створення умов для емоційного комфорту, що сприятиме здоровому психоемоційному розвитку дітей та їх успішній соціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агресивна поведінка підлітків. Теоретичні засади, соціальна профілактика та стратегії корекційної роботи / [авт. Тексту Т.Наумович] – К., 2005. – 112 с.
2. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методологічні основи: монографія / Ольга Володимирівна Безпалько. – Київ: Наук. світ, 2006. – 363 с.
3. Берестюк М. Основні форми агресивної поведінки учнів ПТНЗ (результати дослідження на прикладі Дніпропетровської області) / М. Берестюк // Соціальний педагог. –2012. – № 5. – С. 18–19.
4. Войтко В.І. Психологічний словник К.: Вища школа, 2002. 294 с.
5. Волянская Е. В. Социокультурная детерминация подростковой агрессии / Е. В. Волянская, В. Е. Пилипенко, Е. В. Сапелкина. – Киев : ПЦ «Фолиант», 2004. 174 с.
6. Дроздов О. Ю., Агресіологія як міждисциплінарна галузь наукових досліджень / Дроздов О. // Соціальна психологія. 2006. №1 (15). С.43-49.
7. Жигайло Н. І. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / Н. І. Жигайло. – Львів : Новий Світ-2000, 2007. – 256 с.
8. Кравчук С.Л. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів особистості: дис. ... канд. психол. наук / С.Л. Кравчук. К., 2002.
9. Лисенко А.Г. Популярно про агресію // Інформаційнометодичний бюлетень ЖОЦССМ «Прийди і допоможи». 2001. Випуск 4. 197 с.
10. Мединська Ю. Агресивна дитина: зрозуміти, щоб допомогти // Психологія і суспільство. 2002. №1. С. 107-118.
11. Федорченко Т.Є. Дитяча агресивність: проблеми, профілактика. Навчально-методичний посібник. Черкаси: вид. Чабаненко Ю.А., 2010. – 238 с. - С.6.
12. Skinner B. Freedom and dignity / Skinner B. – New York : Bantam Books, 1971. – P. 12–130.

13. Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27–51.
<https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135231>
14. Dodge, K. A., Coie, J. D., & Lynam, D. R. (2006). Aggression and antisocial behavior in youth. In N. Eisenberg, W. Damon, & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of Child Psychology* (6th ed., Vol. 3, pp. 719–788). New York: Wiley.
15. Raine, A. (2013). *The Anatomy of Violence: The Biological Roots of Crime*. New York: Vintage Books.